

DR. TÖRÖK GÁBOR

Juhász Gyula Tanárképző Főiskola
Szeged

Szabad ám elemeznünk rossz verset is!

1. Méltán kérdezi Hankiss Elemér [1]: „Állampolgári kötelesség-e lelkesedni a Zrínyiá-szért?” Okkal emlegeti, hogy iskoláinkban dül a „remekművek terrora”. Leszögezi, hogy jó lenne, „ha időnként... megkérdeznénk többé vagy kevésbé fölszentelt irodalmi művekről néha azt is, hogy »Miért nem szép?«, »Miért nem sikerült?«, vagy akár azt, hogy »Miért csúnya?«, s tárgyyszerű választ is keresnénk e kérdésekre, akkor talán jobban odafigyelnének a szavainkra olyankor is, amikor nem kritizálunk, hanem méltatunk.” Minden értéktudat az értéktelennel szembesítve alakul ki.

2. A hatvanas évek közepéig a lírai törzsanyag része volt az általános iskolákban József Attila kamaszkori szonettje, az *Aratásban*. Tanítania kellett minden magyartanárnak, bár érezhet-ték, hogy ezzel nem nevelnek jó ízlésre. Kötelező volt, mert Révai József kinyilatkoztatta, hogy ez a vers ékesen bizonyítja József Attila népies voltát (!) egy időben Erdélyivel vagy Illyés Gyulával, sőt tán korábban is náluk [2]. A monográfiáról Szabolcsi Miklós meg hozsannázva sorolta a *legerősebb* fiatalkori versek közé [3].

Sejtjük, hogy mi lehetett a véleménye magának a költőnek erről a művéről. Csaknem hagyta, hogy elkallódjon. Nem vette be legkorábbi kötetébe. Tulajdonképpen Radnóti Miklós másolta ki József Attilának kézírásos versesfüzetéből, s e másolat közvetítésével kerül aztán át Galamb Ödön könyvének a függelékébe [4]. Onnan vette át az első szövegkritikai kiadás is. Íme – egyetlen helyesbítéssel – így:

ARATÁSBAN

A búzát vágja sok szilaj legény
– marokszedő leány halad nyomukba –
a síma réz-orcájok kipirulva.
És villog a nap kaszájok hegyén.

5. A rengő búza hódoló remény.
Tikkadtan fekszik lábai (k) hoz hullva,
mint fáradt gyermek anyjára borulva.
És ihatnék a kutya is, szegény.

10. Egy szomjazó legény hús fához lából,
jó hosszút kortyant öblös kulacsából,
és visszaindul, várja a dolog.

A nap forró haragja újraéled,
a homlokokról izzadság csorog,
de gyúl a keresztekbe-rakott élet.

3. Ez a mű végül hibásnak, gyöngécskének találtatik. Kezdjük hát az erényeivel! A tizen-hét éves költő 1922-ben, valószínűleg kiaknázva kiszombori „csószködésének” élményeit is, azt is bizonyítja, hogy máshol viszont megtanulta a verstant. Viszonylag jók jambikus sorai, tisz-

tessegesek a rímei, de ennél is több, hogy megbirkózik a „franciás” szonett szigorú szabályaival. Váltogatja a hím- és a nőrímekeket, azonos két rímet visz végig a két négyesben, az oktávban: *a, b, b, a, a, b, b, a* képlettel, a két tercínát pedig *c, c, d, e, d, e* rímelhelyezéssel színesíti.

Az anyagválogatás (szelekció) botlásai előtt dicsérhetjük a szerkesztés (*konstrukció*) rész-sikeréért. E szonett átfogó felépítése nemcsak ügyes, hanem nála nagyobb nyugatos mesterekkel szemben megvalósít valamit e versforma dialektikájából is. A szonett legfőképpen nem holmi külső strófaboasztás, rímképlet, hanem megszabott keretű lírai triáda: (5) tézis, antitézis, szintézis. Ez pedig bizony sikerül a kezdőnek! Az első négyes, a tétel, a tézis: a dolgozó, a termésért küzdő emberé; a második, az ellentétel, az antitézis az emberrel szembeni, bár emberiesített termőtájé; a tercínák közül az első az egyén késleltető mozzanata, a második az aratók diadala, a munka győzelme. A termés minden értelmében életté változik.

4. Mégis mi a költői balsiker oka? Meggondolatlanul válogat nyelvi anyagot, rosszul szelektál az ifjú költő. Ritmikai és rímelési igényessége többször viszi tétútra. Végül az összkép, a lírai én állásfoglalása válik e hibák miatt torzzá. Részben a tanárnak kell ezt kifejeznie, de sokszor rávezetheti a diákokat is: mondják ki ők a helyes kritikai ítéletet. Legegyszerűbb sor-ról sorra haladnunk.

Az első versszak legelején inkább a tanárra vár, hogy kimondja: a jambusok rossz szórend-re csábítanak. Az indító határozott tárgy inkább nyomatékos (egy főnyomatékú) mondatot sugall, mint nyomatéktalant, több nyomatékút; így mintha az volna a fontos, hogy *a búzát* vágják, nem pedig a rozsot, árpát, zabot. Elrontott jambussal is félreérthetlenebb volna: Vágja a búzát sok derék legény... A hibásnak vélhető szórend persze még nem szelekciós botlás, hanem transz-formáció.

Azt viszont már előre kiadott munkaként megítélhetik jobb tanulóink is, hogy mit ér a *szilaj* jelző, mit a *síma*, ér-e bármit az egyébként korántsem mindig súlytalan feladatú határozott névelő a 3. sor elején.

Akár a kisebb, akár a nagyobb értelmező szótárunkból kiderítheti, aki biztos érvet keres, hogy a *szilaj* emberre vonatkoztatva 'féktelen, lendületesen heves'. Annyira pedig a városi gyerekeknek és a XX. század végén is ismerniük illik a kézi aratás nehéz fizikai munkáját, hogy leszögezzék: ez azokra a legényekre, akik már tudják, milyen megerőltetés vár rájuk, semmiképp sem találó minősítés (sőt van itt némi népszínmű hangulatú, hamis idilli melléklézőngé-je). Ugyanerről a torz szemléletről tanúskodik a „réz”-arcoknak a *kipirulása* is. Kipirul a gyerekek a játékban, futkározásban, a lány a táncban, a vizsgázó a gondolkodástól. A küzdelmes munkában legfőképpen kivörösödik, ég az arca, izzik a képe stb. A *kipirulva* állapothatározó is népszínműbe illik. Kérdéses, hogy a *síma* csak a legények arcára vonatkozik-e, vagy a leányokéra is; de akár így van, akár amúgy, mire jó? Hogy mind fiatalok? Fontos ez? Ha meg csak a fiúk rézarát „dicséri”, tudnunk kell-e, hogy aratás előtt megborotválkoztak-e, vagy sem? És az a sorkezdő *a* névelő! Az alanya különben is határozott a -jok birtokos személyragtól! Ritmikai sortöltelék *ez a síma!*

A második négyesben a képek bírálata az osztály dolga. Összeillik-e az 5. és a 6.-7. sor képpárja szembesítve? Ha már levágták azt a búzát, akkor már egyrészt nem reng, másrészt nem hódol, harmadrészt miért volna remény? Pedig levágták, mert immár tikkadtan fekszik az aratók lábainál; hogy aztán a búza kinek a gyermeke, ha a földre borul? Nyilván a Földanyáé. Ez ugyan költőileg önmagában még védhető, az előbb említett feloldhatatlan ellentmondás után legalább is csak *cicoma*, nem pedig tartalmat közvetítő kép.

Hogy aztán a netán mitológiai hátterű (*Gea, Gaia*) képhez miként kapcsolódik a szomjas kutya? Lehetne a valóságos látvány eleme, de az értelmező (szegény) sajnálkozása legálábbis furcsa. Ám szeresse, szánja a lírai én az állatot is; de nem volna illendőbb az éppúgy szomjazó ember iránt is részvétet éreznie, éreztetnie? Ehelyett róla csak suta riporteri mondat tudósít...

A 9.-11. sornak, az első tercínának a szóválogatási és valóságábrázolási hibáit vesézzék

ki ismét diákjaink! Biztosan tudnak mondani valamit – ha máshogy nem, értelmező szótári segítséggel – a *lából* állítványról, a *hosszút kortyant* szintagmáról, sőt ha belekóstoltak a bírálatba, a *hús fához* kétes hírértékére is ráérezhetnek, az egész 11. sorára is. Ők mondhatják ki, hogy a *lából*, a köznyelvben *lából* jelentése nem illik ide, mert ' <sekély vízben, sárban> gázol'; a népi és régies 'lót-fut, talpa!' meg hosszadalmasabb és nem meghatározott oda-vissza irányú cselekvés. Rímkenyszerből pedig nem használ rossz szót a jó mester! A kinek csiszolt a nyelvértéke, azt is észreveszi, hogy a mozzanatos, rövid cselekvésű *kortyant* nem fér össze a hosszabb időt kifejező *jó hosszát* bővítménnyel. Nem volna nehéz helyesbíteniünk, pl.: így: *kortyant egy jó nagyot* a kulacsából... Így megszüntetjük az ellentmondást, mert a jó nagyot már nem ellenkezik a mozzanatossággal, és megtakarítottunk egy semmitmondó jelzőt is (*öblös*). Elvégre mit ad hozzá a teljességhez az, hogy miféle is az a kulacs. Egyébként a június végi, július eleji hőségben annak az árva fának az árnyéka sem épp – előkelően, választékosan – *hűs*, még csak nem is *hűvös*, legföljebb *enyhébb*. Cifrák nélkül jobb volna: az árnyékba; vagy: a fa alá... A 11. sor pedig terjengősség, redundáns töltelék! Az egyszerre arató legények nyilván „bandában”, nagybirtokon dolgoznak, ki is közösitenék, aki kivonja magát az összeteljesítményből.

Elértünk az összegző, záró hármassig. 12. sor: újraéled a nap heve? Mikor szűnt volna meg? Ha igen, csakis a fa árnyékában „kortyantó” legény számára, rövid időre. A lírai én váltogathatja ugyan nézőpontjait; ha ismétlődően, ritmikusan teszi, még sikere is lehet ezzel. Itt az újraéledés funkciótlán. Újra igekötő nélkül perzseljen, izzék, lángoljon a nap; marjon tűzfogával, metéljen, vágjon sugarainak izzó késeivel!

5. Ne gáncoskodjunk sokat az utolsó két sorral! Sőt! A két versmondattal közti ellentétet (*de*) kifejezi még kötőszóval is, hogy ára van az emberi munka győzelmének, meg kell izzadnunk érte. Másrészt súlya, többérté-ű gazdag tartalma van a művet záró szónak. Szótárhasználó tanítványainkat ráeszmélteti a keresgélés, hogy az *élet* nemcsak egyéni költőiséggel jelöli a létünk fenntartásához szükséges kenyér anyagát, hanem közösségi jelentésfedezete is van: 8. népi (általában) 'gabona'. Hadd vitázzanak aztán, hogy ez a jelentés okvetlenül érvényteleníti-e *versben* is a legelsőt: 'das Leben, la vie, vita'; vagy a hatodikat: 'lét, lét tartalma'. Ha már ismerik a líra többértelműségét, szabad-e cáfolnunk, hogy a *kereszt* (ekbe-rakott) sem csak a levágott búzakévek rakása, hanem halványan, úgy, hogy az ifjú költő talán nem is gondolt rá, háttérjelentésként összefügg Krisztus keresztjével is, az Élet, az Élet kenyere (Jn 6:35) pedig derengőn magának Jézusnak önmegnevezése is: „Én vagyok az út, az igazság és az *élet*” (Jn 14:6).

Örülnék, ha minden magyartanár belátná: ostobaság azt kérdezni, „gondolt-e” a szerző is erre vagy arra, „akarta-e”, hogy így és így értelmezzék. A mű – a jó is, de egyébként a sikerületlen is – önállósul alkotójától és szándékától. Ami benne *van* azt kimondhatjuk, föltárhathatjuk.

6. Mégis mintha happy enddel végződnek közös verskritikai vállalkozásunk, mivelhogy ilyen szerencsésen gazdag versünknek a lezárása. Tagadom.

Gyűl a létfenntartó élet is, gazdagodik a munka eredményeként tárgyiasult emberi lényeg is, és szellemi kincs is ez a diadalmas aratás, igaz – úgy általánosságban. De *kinek gyűl* az a gabona, *kinek* hódol a még álló, rengő búza, *kinek*, *kiknek* volt, lehetett ez *reménye* 1922-ben?

Az évszám megszabja, mennyire kell egy költeménynek felelnie ilyen kérdésekre. Hadd tegyek egy távolabbi kitérőt, példát hozva! 1943-ban ragyogó verseket írt a francia Pierre Emmanuel, aki különben keresztény ellenálló is volt, bár a baloldaltól igencsak messzire állt, pontosabban távolra került a későbbiekben. Versei közül idézhetném *A galamb*-ot (La Colombe) vagy az *Ó ha én a Galamb szárnyán szállnék* címűt (Ah si j'avais les ailes de la Colombe) Rónay György remek fordításában -, s aztán hozzá is fűzhetném, miben kárhoztatta ezeket a verseket is mind a francia, mind a magyar kritika. Így, ahogy vannak, „nincsenek becélolva”! Miféle Zsarnoknak áll ellen, kivel áll szemben a Szentlélek-Jézus Galamb és híve: akármilyen rejtett költői módon meg kell nevezni 1943-ban, 44-ben a zsarnokságot, a zsarnokot!

Bizony nemcsak 43-ban a Zsarnokot, hanem 1922-ben a szét nem osztott földű úri Magyarországban a nagybirtokos réteget is! Ady után már csak nála többet szabad kimondani. A *grófi szérűn*, amely mintaszerűen be van célozva, 1908-ban jelent meg kötetben. Aztán 14 év múlt el. S kimondott egyet-mást József Attila atyai mestere Juhász Gyula is (1918: *Magyar nyár 1918, Az első szabad ének*; 1919: *És mégis...*, *Májusi óda, A munkásotthon homlokára, Dózsa feje*; 1920: *Egy tatár költőnek, A munka stb.*).

Dehogyan kötelese a költőnek, hogy folyvást politizáljon! Sokkal szélesebb a köre a mondandóinak. De bizonyos témák megkövetelik az állásfoglalást. Nem okvetlenül „politikait”, de emberit: igenis! A ma divatja szerint csakis hozsannázva, dicshimnuszokkal ékítve emlegetett Nagy László sok körülcsozált alkotásából bizony szintén hiányzik a konkrét állásfoglalás, általánoskodó az a becélzás. Az, hogy „az életöröm ünneplés a halállal szemben”, a „magyar élet igenlése” kevés! Különösen a kádárizmus olyan éveiben, amelyben mások jóval több kockázattal, sokkal merészebbek tudtak lenni, mint e fölbabérozott nagyság. (Ám ez már külön vitatéma, bővebb érvek nélkül nem várhatom el, hogy egyetértsenek velem Nagy László rajongói.)

Az *Aratásban* képeiből bizonyíthatóan hiányzik az állásfoglalás. Kár. Túldíszítve, öncélú, rosszul megválasztott mellékneveivel is hibás ez a mű. Nincs becélözva. Az igazi népiség helyett népszínművek hangulatát árasztja, idillisége is hamis. Nemcsak epikai „hitelt” várhatunk el, hanem lírait is leíró módon valóságábrázoló műtől. Ebben a várakozásunkban is csalódunk, pedig néhány évvel később lépten-nyomon megörvendeztetett nemcsak verseinek egészével, hanem a részlethelesség telitalálataival is. Az iskolában valaha tanított versek közül válogatva is nehezen érhetnénk példánk végére (*Favágó, Nyár, Anyám, Munkások, Holt vidék, Külvárosi éj, Mondd, mit érlel...*).

7. Nem öncélúan törtem szentséget. Bevezetőül is emlegettem, megismétlem: a szép, a jó, az érték csakis a rosszal, az értéktelennel szembeállítva tudatosodik igazán. Rossz irodalmi művek aprólékos elemzése végül is nagyon termékeny. Ilyen lehet ezé a hajdan kötelezően tanított szonetté is. De nemcsak az általánosabb esztétikum síkján az. Elkerülhetetlenül szóba kerül az elemzés közben, hogy mi is az igazi költői szabadság. A ritmus és a rím „kényszere” előcsalogathat ugyan remek művészi ötleteket, megoldásokat is, de csakis a művet szolgáló szabadságra jogosítja föl az alkotót. Olyanra sohasem, amely más vonatkozásban tompítja a mondandót, torzíja a valóságábrázolás részleteinek hitelét.

JEGYZETEK

- [1] Hankiss Elemér: *Érték és társadalom. Magvető. Bp., 1977. 231–49; újra közlöm A megértés, értelmezés és továbbadás áramában. Tankönyvkiadó. Bp., 1988. 172–5. c. szemelvénygyűjteményemben. Saját tanulmányomat a rossz versekről 1974-ben a Móra, 1977-ben a Gondolat Kiadó irtotta ki a végül a Magvetőnél megjelent Pecsétek feltörése. Bp., 1983. c. kötetemből... Írásom tehát független volt Hankissétól.*
- [2] Révai József: *József Attila. Kossuth. Bp., 1974. 43.*
- [3] Szabolcsi Miklós: *Fiatallételek indulója. Akadémiai. Bp., 1963. 376; uo. még 288, 301, 302, 349.*
- [4] Galamb Ödön: *Makói évek. Cserépfalvi. Bp., 1941. 120.*
- [5] Török Gábor: *A szonett és Illyés Gyula. Tiszatáj XXXVI, 67–74. További német irodalom ott.*